

Stanisław Kucharzyk

Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny BdPN
38–700 Ustrzyki Dolne, ul. Belska 7
skucharzyk@bdpn.pl

Maciej Augustyn

Stacja Badawcza Fauny Karpat MiIZ PAN
38–700 Ustrzyki Dolne, ul. Ogrodowa 10

Received: 9.01.2012

Reviewed: 27.03.2012

GÓRNA GRANICA LASU NA TERENIE WSI USTRZYKI GÓRNE I WOŁOSATE W KOŃCU XVIII WIEKU

The upper forest limit within the villages of Ustrzyki Górne
and Wołosate (Bieszczady Mts.) in the end of eighteenth century

Abstract: The paper presents changes in land cover in zone above 1000 m above sea level within villages of Ustrzyki Górne and Wołosate at the turn of 18th and 19th century. Presented analysis of historical sources confirms that the intensity of man's impact at the upper forest limit changed in time. A significant change (168 ha) in the area of subalpine meadows occurred between 1820–1852, while minor changes took place between 1788–1820 (3 ha) and 1852–1879 (1 ha).

Key words: upper forest limit, pastoralism, land cover, Western Bieszczady Mts., anthropogenic changes, historical documents, GIS analysis.

Wstęp

Wśród badaczy od dawna trwają dyskusje dotyczące wpływu gospodarki pasterskiej na kształtowanie się górnej granicy lasu w Bieszczadach (Hołowkiewicz 1885; Rehman 1895; Zarzycki 1963; Jasiewicz 1965; Malicki i in. 1967/68; Winnicki 1999, Kucharzyk i Augustyn 2008). Trwające przez kilka stuleci wypasy połonin zostały zakończone dopiero po drugiej wojnie światowej, tak więc wpływ człowieka na zbiorowiska w tej strefie nie jest podważany. Nie jest również kwestionowana teza, że najwyższe bieszczadzkie szczyty pozostawały bezleśne od ostatniego zlodowacenia. Świadczą o tym między innymi: obecność wysokogórskich gatunków heliofilnych we florze i faunie Bieszczadów, dane palinologiczne oraz dokumenty historyczne potwierdzające obecność bezleśnych, płonnych wierzchołków w XV wieku (Augustyn 1993; Pawłowski 2001; Jasiewicz 1963; Zemanek i Winnicki 1999; Ralska-Jasiewiczowa i in. 2006). Wciąż nieznany pozostaje jednak pierwotny zasięg połonin, a także czas i dynamika zmian zachodzących w tej strefie na skutek wpływu człowieka. Prace historyczne podają, że kolonizacja wyższych partii Bieszczadów rozpoczęła się w XV wieku. Ogólnie przyjmuje się, że największe wylesienia miały miejsce od XVI do początków XVIII wieku (Schramm 1958; Fastnacht 1962; Zarzycki

1963; Augustyn 1993). Zauważyć jednak trzeba, że zasiedlanie Bieszczadów nie było procesem ciągłym. W XVII wieku wojny, najazdy tatarskie i rozbójnicze oraz zbiegostwo chłopów spowodowały trwający kilkadziesiąt lat głęboki regres osadnictwa (Augustyn i Kozak 1997). Podobne spadki zaludnienia odnotowano także w XVIII wieku.

Dotychczas prowadzone prace nad zmianami w strefie górnej granicy lasu sięgają połowy XIX wieku (Kucharzyk i Augustyn 2008; Wolski 2007). Podstawowym źródłem rekonstrukcji górnej granicy lasu w Bieszczadach w tych pracach były materiały kartograficzne, a w szczególności mapy katastralne w skali 1:2880. Są one na tyle dokładne, że pozwalają precyzyjnie wyznaczyć zarówno dolną granicę połonin, jak i kategorie użytkowania poszczególnych ich części (Kucharzyk i Augustyn 2008; Wolski 2007). Dokumentację katastralną prowadzono od roku 1852 r., kiedy to zostały wykonane pierwsze pomiary geodezyjne. Zaznaczyć tu jednak trzeba, że połowa wieku XIX to w zasadzie zakończenie procesu kształtowania granicy rolno-leśnej pod wpływem czynników antropogenicznych. Uwłaszczenie chłopów w Galicji spowodowało ściśle rozdzielanie rustykalnych pastwisk i łąk na połoninach od tabularnych lasów. W okresie wcześniejszym wszelka działalność tutejszych rolników mająca na celu powiększenie areалу użytków rolnych kosztem lasu była wspierana, albo przynajmniej tolerowana przez dwór. Wzrost zamożności poddanych był korzystny również dla właściciela wsi. Po roku 1848 ta wspólnota interesów przestała istnieć, choć zwyczajowo dość długo tolerowano drobne wylesienia w niższych partiach lasu. Tak więc granica lasu z roku 1852 była właściwie końcowym efektem procesu poszerzania połonin trwającego około 500 lat. Studia odnośnie przebiegu tego zjawiska w okresie wcześniejszym napotykają na barierę w postaci braku źródeł, w tym dokładnych map.

Materiał i metody

Dotychczasowy stan wiedzy wskazuje, że całościowe opracowanie zagadnienia zasięgu połonin przed rokiem 1852 w oparciu o źródła historyczne jest właściwie niemożliwe. Jednak istnieją dokumenty starsze o blisko 100 lat, które umożliwiają dość ściśle ustalenia dla niektórych obszarów. Materiałami, które pozwalają na analizę stanu górnej granicy lasu w XVIII i pierwszej połowie XIX w. są Księgi Pomiarów, jakie wykonano dla obliczenia podstawy podatku gruntowego dla każdej wsi Galicji, zwane obecnie Metryką Józefińską (1788 r.) i Metryką Franciszkańską (1820 r.). W założeniach kierownictwa austriackiego aparatu fiskalnego w trakcie sporządzania tej dokumentacji pomierzona miała zostać każda parcela. Do ksiąg pomiarowych wpisywano: długość, szerokość, powierzchnię, kategorię użytkowania gruntów, wielkość zasiewów i plonów zbóż, ilość pozyskanego siana oraz informacje dodatkowe. System stworzony został dla te-

renów nizinnych i mało przystawał do warunków górskich, jednak obowiązywał w całym cesarstwie. Pomiary miała wykonywać administracja dworska i samorządy poszczególnych miejscowości. Jednak udział ludności wiejskiej ograniczał się wyłącznie do podawania informacji, bowiem praktycznie wszyscy przedstawiciele gromady byli niepiśmienni. W roku 1820 przeprowadzono nowy obmiar gruntów dla celów podatkowych, zaś zawarte w nim opisy znane są pod nazwą Metryki Franciszkańskiej, choć sami autorzy tej dokumentacji używali nazwy topograf. Z treści akt jednoznacznie wynika, że urzędnicy dążyli do ograniczenia prac terenowych do niezbędnego minimum i opierali się głównie na danych z Metryki Józefińskiej. W dokumentacji uwzględniono zmiany na tych obszarach wsi, gdzie przekształcenia użytków były ewidentne.

Parcele, będące częścią połonin i stanowiące użytki rolne, zostały opisane podobnie jak inne grunty. Z Księgi Pomiarów uzyskać można informację o powierzchni użytku i kategorii podatkowej działki. Brak jest jednak szczegółowych informacji o położeniu, poza ogólną lokalizacją parceli na konkretnej niwie. Bardziej ściśle ustalenia lokalizacji konkretnych działek na połoninach ułatwiają dwa czynniki. Pierwszy to położenie większości parcel w bezpośrednim sąsiedztwie granic wsi, które zostały dokładnie opisane i opracowane (Augustyn 2009a; Augustyn 2010). Linia rozdzielająca poszczególne miejscowości, biegła na bardzo długich odcinkach działami wód (np. Wołosatki i Sanu). Pozwala to na odniesienie danych historycznych do stałego elementu topograficznego. Drugi czynnik ułatwiający lokalizację określić można jako „konserwatyzm własnościowy”, co w praktyce oznacza, że większość granic poszczególnych gospodarstw nie ulegała zmianom w długim czasie. Nawet działki opuszczone w rezultacie siedemnastowiecznych wyludnień, były utrzymywane jako samodzielne obiekty. Te uwarunkowania umożliwiają badaczowi śledzenie historii poszczególnych parceli od końca XVIII do połowy XIX wieku.

Dla potrzeb całościowej analizy stosunków własnościowych powstała baza danych graficznych, która umożliwia analizę informacji zgromadzonych z dokumentów źródłowych z lat 1788, 1820, 1852 i 1879 r. Podstawę do analiz retrospektywnych tworzyła warstwa działek z 1852 r., opracowana na podstawie szczegółowej mapy katastralnej. Identyfikacja konkretnej parceli w dokumentach starszych odbywała się poprzez porównanie informacji o właścicielach, usytuowaniu w konkretnej niwie, nazwie oraz sąsiednich użytkach. Dokładny opis metody badawczej użytej dla przetwarzania wzmianek zawartych w Metrykach na dane przestrzenne został pokazany na przykładzie wsi Wołosate (Augustyn 2009b).

Istotnym czynnikiem utrudniającym analizy jest fakt, że austriackich urzędników skarbowych interesowały wyłącznie grunty opodatkowane, a więc użytki rolne i lasy. Inne kategorie jak parcele budowlane, drogi, wody, żwirowiska, a także nieużytki czy tereny skaliste w dokumentach były tylko wzmiankowane, a czasami zupełnie pomijane. Ta luka powoduje, że precyzja ustaleń jest różna

dla konkretnych sektorów połonin. Z tej przyczyny omówione zostaną one odrębnie. Stosowane nazwy poszczególnych części połonin pochodzą z ksiąg pomiarowych.

Z uwagi na zmienność przebiegu górnej granicy lasu i konieczność odnoszenia się do jednolitego areалу, do analizy ilościowej zmian powierzchni w strefie górnej granicy lasu wybrano wszystkie grunty położone powyżej 1000 metrów n.p.m. w Ustrzykach Górnych i Wołosatem, według granic tych miejscowości z 1788 roku.

Wyniki

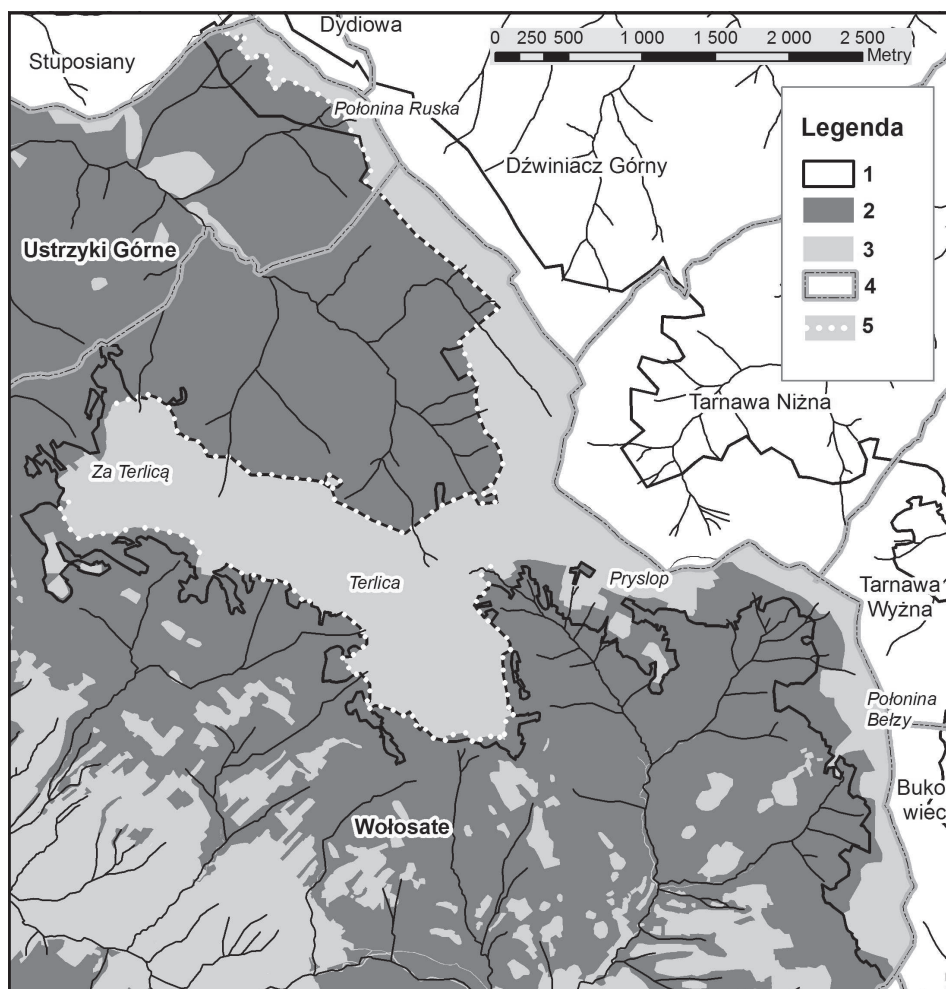
We wsiach Ustrzyki Górne i Wołosate grunty położone powyżej 1000 metrów n.p.m. zajmują 1852 ha. Zmiany powierzchni poszczególnych kategorii gruntów w tej strefie w okresie od 1788 do 1879 roku według materiałów archiwalnych przedstawia tabela 1. Stwierdzono, że arealy poszczególnych użytków gruntowych według Metryki Józefińskiej (1788 r.) i Metryki Franciszkańskiej (1820 r.) są zbliżone. Obraz użytkowania gruntów, który ukazują te dokumenty, różni się jednak istotnie od stanu udokumentowanego w momencie sporządzenia map katastralnych (1852 r.). W stosunku do statystyk przełomu XVIII i XIX wieku, w połowie wieku XIX odnotowano wzrost areалу łąk i pastwisk połoninowych kosztem terenów leśnych i nieużytków.

Szczegółowe zmiany przebiegu górnej granicy lasu pomiędzy rokiem 1788 a 1852 przedstawiono na rycinach 1 i 2 i omówiono dla poszczególnych sektorów połonin.

Tabela 1. Zmiany pokrycia terenu w strefie powyżej 1000 metrów n.p.m. we wsiach Ustrzyki Górne i Wołosate.

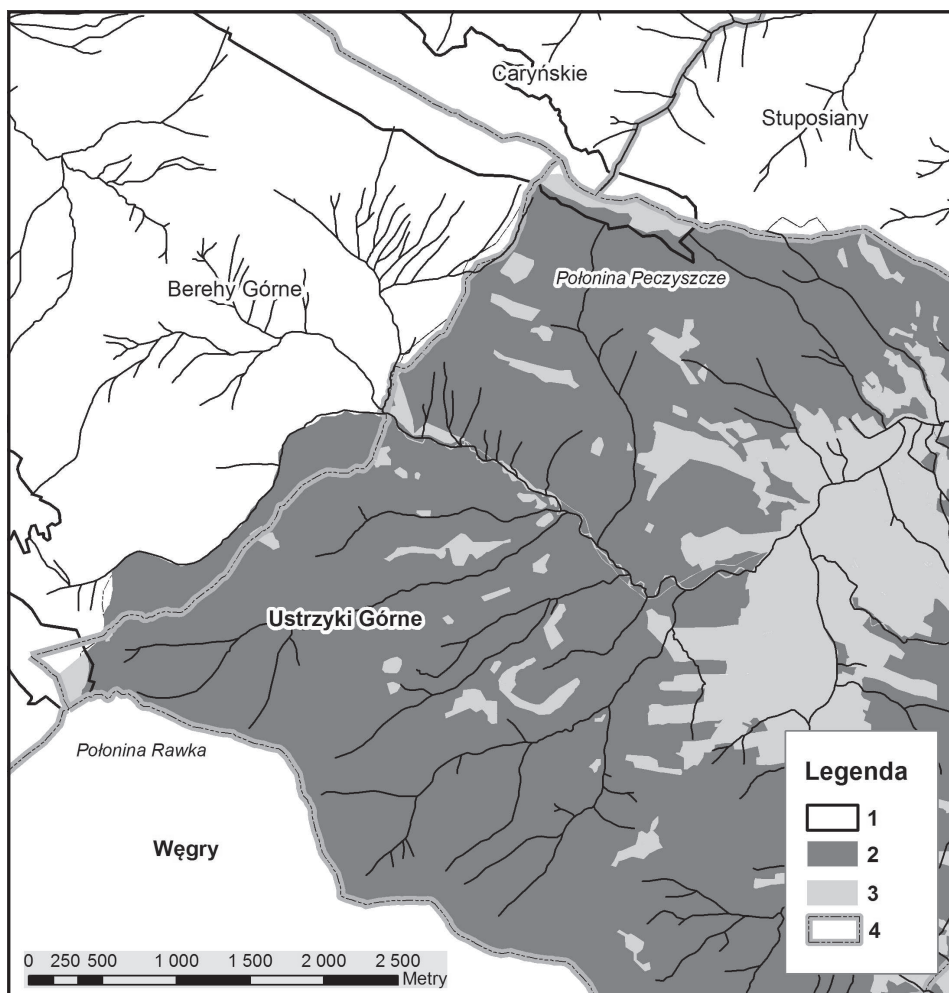
Table 1. Changes in land cover in the zone above 1000 m a.s.l. within the villages of Ustrzyki Górne and Wołosate.

Rok / Year Kategoria użytków Category of land use	1788	1820	1852	1879
Lasy <i>Forests</i>	1247 ha 67,3%	1244 ha 67,2%	1076 ha 58,1%	1075 ha 58,1%
Nieużytki <i>Barrens</i>	79 ha 4,3%	79 ha 4,3%	0 ha 0%	0 ha 0%
Łąki <i>Meadows</i>	102 ha 5,5%	104 ha 5,6%	246 ha 13,3%	242 ha 13,1%
Pastwiska <i>Pastures</i>	421 ha 22,7%	422 ha 22,8%	528 ha 28,5%	528 ha 28,5%
Role <i>Arable lands</i>	2 ha 0,1%	2 ha 0,1%	2 ha 0,1%	6 ha 0,3%
Razem <i>Total</i>	1852 ha 100%	1852 ha 100%	1852 ha 100%	1852 ha 100%

Ryc. 1. Zmiana przebiegu górnej granicy lasu pomiędzy rokiem 1788 a 1852 – rejon Tarnicy, Halicza, Krzemienia i Bukowego Berda. Objaśnienia: 1 – górna granica lasu w 1852 roku, 2 – lasy w 1788 roku, 3 – obszary nieleśne w 1788 roku, 4 – historyczne granice wsi, 5 – odcinek na którym górna granica lasu w 1788 roku ustalona została wg zasięgu parceli w 1852 roku.

Fig. 1. Change of the upper forest limit between 1788 and 1852 in the region of Tarnica, Halicz, Krzemień and Bukowe Berdo. Explanations: 1 – upper forest limit in the year 1852, 2 – forests in the year 1788, 3 – non forest areas in the year 1788, 4 – historical borders of villages, 5 – section in which the upper limit of the forest in 1788 was determined according to plots coverage in 1852.

Ryc. 2. Zmiana przebiegu górnej granicy lasu pomiędzy rokiem 1788 a 1852 – rejon Połonyń Caryńskiej i Wielkiej Rawki. Objasnienia: patrz Ryc. 1.

Fig. 2. Change of the upper forest limit between 1788 and 1852 in the region of Połonina Caryńska and Wielka Rawka. Explanations as in Fig. 1.

Połonina Bełzy (wg akt granicznych Kijowiec) – wieś Wołosate

Tymi nazwami określone są tereny na zachodnich stokach grzbietów górskich współcześnie zwanych Rozsypaniec, Halicz i Kopa Bukowska (Ryc. 1). Występowały tu dwa typy własności: gromadzka i chłopska. Pastwiska gromadzkie położone były w partiach szczytowych i tworzyły stosunkowo wąski pas wzdłuż granicy wsi. W roku 1852 powierzchnia ich wynosiła 49,53 ha, zaś w 1820 i 1788 r. 44,80 ha. Wydaje się, że obszarem, o który ten użytek powiększono, były tereny w rejonie granicy państwowej, gdzie połonina zbliża się do drogi na Rozsypaniec. Na pozostałych terenach tejże połonyń zasięg gruntów użytkowa-

nych jako pastwisko w XVIII wieku był zbliżony do sytuacji w połowie XIX w. Nieco inaczej wyglądała sytuacja w przypadku indywidualnej własności kmieci. Rozległe łąki gospodarzy ze środkowej części wsi (sektor Drugi Horb) przylegały do południowej części pastwiska na Rozsypańcu. Znacznie mniejszy był areal łąk na stokach Halicza i Kopy Bukowskiej.

W 1788 roku gazdowie posiadali tu 29,57 ha użytków (26,10 ha łąk i 3,47 ha pastwisk). W wieku XIX doszło tu do znacznego obniżenia górnej granicy lasu (Ryc. 1).

Kompleks pastwisk gromadzkich Terlica – wieś Wołosate

Był to największy jednolity użytk rolny w Wołosatem, któremu jednak poświęcono zaledwie jeden wiersz, w którym zapisano „Pastwiska Gromadzkiego na Połoninie Terlicy”, i podano powierzchnię 459900 sążni kwadratowych czyli 165,41 ha. Z danych z roku 1852 wynika, że pastwiska na tych połoninach miały 342,12 ha. Nie ma wątpliwości, że pomiędzy 1788 a 1852 r. powierzchnia tegoż pastwiska nie zwiększyła się ponad dwukrotnie. Wszystko wskazuje, że w 1788 r. podano szacunkową powierzchnię wypasaną i koszoną, natomiast pozostały areal potraktowano jako nieużytek, który nie został opisany. Niestety, taka sytuacja uniemożliwia przybliżone nawet obliczenie realnej powierzchni pastwisk w tym przypadku.

Kompleks łąk Prysłopy – wieś Wołosate

Łąki na południowych stokach Krzemienia obejmowały w 1788 roku 23,79 ha, z których część należała do wójtostwa. Jaki był powód utrzymywania tak odległych łąk trudno dziś dociec, na pewno nie wynikało to z niedoborów areалу. Dzięki dokumentacji tego sektora jest możliwy do rekonstrukcji prawie dwukilometrowy odcinek granicy pastwisk na Krzemieniu, sąsiadujący z łąkami Prysłopy od północy. Warto tu zaznaczyć, że polany u źródeł Wołosatki traktowano wówczas jako integralną część połoniny.

Kompleks łąk Za Terlicą – wieś Wołosate

Drugi dobrze udokumentowany sektor łąk znajdował się na zachodnim krańcu Szerokiego Wierchu. Miał on powierzchnię 7,48 ha i w tym wypadku można określić przyczyny starannego odnotowania tych stosunkowo niewielkich 10 parcel. Otóż do tego terenu rościli sobie pretensje mieszkańcy Ustrzyk Górnych, co zostało odnotowane w akcie rozgraniczenia obu wsi. Wobec całkowitego opustoszenia górnej części Ustrzyk, spór miał raczej znaczenie prestiżowe, a nie ekonomiczne. W 1788 r. gospodarzyli tam gazdowie z okręgów Niżny Koniec i Zarinczany z Wołosatego, którzy częściowo zrehabilitowali rozległy teren sporny. Lokalizacja tych łąk pozwala na uzyskanie obrazu granicy zachodniego

krańca pastwisk na długości 850 m. W Metryce odnotowano jeszcze dwie łąki na południowych stokach Szerokiego Wierchu, jedną na południowy zachód od szczytu o wys. 1268,3 m n.p.m. (pow. 1,94 ha), drugą na południe od szczytu 1293,6 m n.p.m. (pow. 1,07 ha).

Połonina Ruska – Ustrzyki Górne

Taką nazwą w XVIII wieku określano południowe stoki Bukowego Berda należące do Ustrzyk Górnych. Ani Metryka Józefińska, ani Franciszkańska nie odnotowują jakichkolwiek użytków rolnych na tym grzbiecie. Informacja o niej pochodzi wyłącznie z aktu rozgraniczenia wsi gdzie podano, że pomiędzy kopcami skrajnymi lub miejscami gdzie rozpoczynał się i kończył odcinek graniczny, odległość wynosiła 1137,89 m. Wynika z tego, że nie zalesiony grzbiet dochodził do granicy ze Stuposianami.

Z układu płajów na mapie Miega wynika, że przed 1772 r. zainteresowanie tym terenem było większe. Na Bukowe Berdo prowadziły szlaki przepędu bydła z Ustrzyk, Bereżek, Dydiowej, Łokcia i Dźwiniacza. Niestety, to jedyne informacje jakie udało się w tym wypadku ustalić.

Połonina Pecyzyszcze – Ustrzyki Górne

W akcie rozgraniczenia wsi pod powyższą nazwą figuruje południowo-wschodni skrawek Połoniny Caryńskiej. Natomiast w obu Metrykach łąki i pastwiska tam położone nie zostały wyróżnione osobnym toponimem. Jednak dane liczbowe zawarte w Księgach Pomiaru pozwalają bardzo dokładnie wyznaczyć konkretne działki w terenie. Analizy w tym przypadku ułatwia położenie przy granicy wsi biegnącej działem wód. Stałym punktem odniesienia są również grunty parafii greckokatolickiej, będące trwałym elementem struktury własnościowej karpackich wsi na przestrzeni dziejów. Całość tej połoniny należąca do Ustrzyk miała powierzchnię 12,19 ha, z czego pastwiska obejmowały 7,88 ha, zaś łąki 4,31 ha. Dodać należy, że dwa pastwiska na krańcach tego użytku były częścią pustki z Niżnego Końca, co oznacza w praktyce grunty wykorzystywane okazjonalnie.

Po roku 1820 grunty chłopskie na tym skrawku połoniny przeszły w posiadanie dominium, zachowana została natomiast własność parafii. W całości użytkowano ją jako pastwisko, które powiększono o 6,98 ha (głównie środkowy fragment, należący do popostwa).

Grzbietem tej połoniny biegł płaj, który jednak prowadził w kierunku Bereżek, co oznacza, że po 1772 r. użytek ten miał dla Ustrzyk Górnych znaczenie marginalne.

Połonina Rawka – Ustrzyki Górne

Grzbiet ten nie należał do Ustrzyk Górnych w początkach istnienia wsi, bowiem w rozgraniczeniu z 1529 r. pozostawiono go po stronie królewskiej wraz połoninami i lasami wzdłuż granicy (Fastnacht 2002). W XVII w. lasy wraz fragmentem połoniny włączono w granice Ustrzyk, co jednak nie miało większego znaczenia, bowiem wieś była wówczas wyludniona. Dopiero w XVIII stuleciu zagospodarowano kilka polan na stokach Rawki, sama połonina była użytkiem należącym do dworu. Jednak właśnie w tym czasie ekspansywność mieszkańców Berehów Górnych spowodowała, że Ustrzyki utraciły olbrzymi kompleks leśny (ok. 750 ha) w zlewni górnej Rzeczyca, a także skrawek nie zalesionego grzbietu Małej Rawki i prawie połowę Wielkiej Rawki.

Akt rozgraniczenia z 1788 r. wyraźnie pokazuje, że cała granica z Berehami była dość płynna i jedynie na połoninach dane są dość ściśle. W przypadku Rawki podano, że odcinek biegnący tym grzbietem liczył 455 m. Porównując stan z 1788 r. i 1852 r. widać, że nastąpiło tu minimalne powiększenie o 0,9 ha. Potwierdza to przypuszczenie, że Wielka Rawka jest połoniną najmniej zmienioną przez czynniki antropogeniczne.

Dyskusja

Przeprowadzona analiza w oparciu o materiały z Metryki Józefińskiej (1788 r.) i Metryki Franciszkańskiej (1820 r.) daje jedynie fragmentaryczny obraz granicy rolno-leśnej w końcu XVIII wieku i na początku wieku XIX.

Wynika to głównie z wybiórczości zbieranych wówczas danych, gdyż opisowi podlegały grunty faktycznie użytkowane, natomiast pomijano nieużytki i tereny porzucone. Zapaść ekonomiczna, jaka dotknęła górskie wsie w końcu XVIII wieku, oraz skutki wyludnienia, przyczyniły się do tego, że wiele peryferyjnie położonych łąk i pastwisk nie było użytkowanych i nie podlegało ewidencji. Mimo tych trudności udało się odtworzyć znaczną część zasięgu połonin na Rozsypańcu, Haliczu, Kopie Bukowskiej, Krzemieniu, a także fragmenty granicy na Szerokim Wierchu.

Powstaje pytanie, na ile zastosowana metoda rekonstrukcji sytuacji z końca XVIII w. jest wiarygodna. Wydaje się, że w rejonie gdzie granice parceli pokrywają się z działami wód stopień dokładności zbliżony jest od 90–100%. W wypadku pokrywania się granic własności z 1788, 1820 i 1852 precyzja ustaleń ma zbliżoną trafność. Ogółem stanowi to ok. 70% zaprezentowanych danych. W przypadku pozostałych 30% ustaleń precyzja jest nieco niższa. Niestety, jak dotychczas nie natrafiono na materiał źródłowy pozwalający na weryfikację powyższych ustaleń.

Na omówienie zasługuje również kwestia znacznego zróżnicowania w czasie zmian w użytkowaniu połonin i przyległych obszarów. Zwraca uwagę fakt, że

powierzchnia ustrzyckich i wołosackich połonin pomiędzy rokiem 1788 i 1820, czyli w ciągu ponad trzydziestu lat, praktycznie się nie zmieniła, zaś w okresie kolejnych trzydziestu lat wzrosła o blisko 28% w stosunku do powierzchni z końca XVII wieku. Można domniemywać, że te różnice wynikały nie tyle z faktycznie zaistniałych zmian, lecz ze wzrostu dokładności technik pomiarowych. Wydaje się jednak, że dane z Ksiąg Pomiarów są jednak wiarygodne, a stwierdzona dynamika zmian użytkowania gruntów wynikała głównie z przemian demograficznych. Ustrzyki Górne pierwotnie były wsią posiadającą rozległe kompleksy górskich pastwisk na Połoninie Caryńskiej, Wielkiej Rawce, Bukowym Berdzie oraz Szerokim Wierchu. Jednak specyficzna historia wsi spowodowała, że przynajmniej trzykrotnie nastąpiło tu prawie całkowite wyludnienie: w połowie XVII w., na początku XVIII w. oraz w 1772 roku (Budzyński i Przyboś 1998, Prochaska 1907, Rozdolski 1962). Na peryferyjne grunty wdzierali się mieszkańcy sąsiednich miejscowości, skutkiem czego stan posiadania ustrzyczan systematycznie się kurczył. W efekcie do Ustrzyk Górnych należały zaledwie skrawki połonin: Bukowe Berdo, Caryńskiej i Wielkiej Rawki. Ostatnia wielka masowa ucieczka chłopów nastąpiła w roku 1772, kiedy to opuszczonych zostało prawie 60% gospodarstw (w tym cały Wyżny Koniec).

Podobną historię miało również osadnictwo w Wołosatym. Połowa XVII wieku to okres stopniowego wyludniania wsi. Wskazuje na to liczba zagospodarowanych łąnów kmiecych, która spadła z 9,75 do jednego w okresie od 1629 roku do 1665 roku. Podobnie jak w Ustrzykach Górnych po pierwszym rozbiórze Polski i objęciu władzy przez Austrię w 1772 roku, w tej wsi także nastąpiła zapaść ekonomiczna i spadek liczby mieszkańców. Dokumenty źródłowe stwierdzają, że przyczyną masowych zgonów w wielu przypadkach był głód (Augustyn 2009b).

Z powyższych względów należy uznać, że okres pomiędzy sporządzeniem Metryki Józefińskiej i Metryki Franciszkańskiej to okres powolnej regeneracji po głębokiej zapaści demograficznej, stąd też i zmniejszona presja na górną granicę lasu. Dopiero kolejne dziesięciolecia przyniosły rozwój wsi, co skutkowało poszerzaniem areалу łąk i pastwisk, aż do momentu utrwalenia granicy rolno-leśnej wymuszonego zmianami prawnymi i wprowadzeniem katastru w 1852 roku.

Na okresowe załamanie osadnictwa w Bieszczadach Wysokich wskazują również analizy palinologiczne materiału z wysokogórskiego torfowiska na Krzemieniu. Od poziomu datowanego na 1090 ± 30 BP odnotowano tam stopniowy wzrost udziału pyłku traw i spadek udziału pyłku olszy zielonej *Alnus viridis* i borówek *Vaccinium*, co wskazuje na postępujące zasiedlanie terenu. Jednak w środkowej części w profilu zaznacza się warstwa z wyraźnie większym udziałem wierzb *Salix*, olszy zielonej i borówek, co może świadczyć o braku użytkowania połonin i postępującej sukcesji krzewów. Wieku tego poziomu nie udało się wiarygodnie ocenić, prawdopodobnie na skutek zanieczyszczeń materiałem współczesnym ($123,4 \pm 0,5$ pMC – procent węgla współczesnego w spongu) (Ralska-Jasiewiczowa i in. 2006).

Wykorzystanie w badaniach materiału, sporządzanego do celów fiskalnych, rodzi również obawy, czy materiały nie są obciążone błędem systematycznym, związanym z ewentualnym zaniżaniem podstawy opodatkowania. Pamiętać jednak należy, że Księgi Pomiaru miały wówczas funkcję dwojaką, z jednej strony zawierały dane podatkowe, ale jednocześnie stanowiły zapis stanu własności poszczególnych podmiotów (czyli głównie gospodarstw). W rejonie połonin Księgi dokumentowały więc rozgraniczenie własności rustykalnej i dominialnej, tak więc w interesie rolników było w miarę dokładne ich wykonanie. Warto przy tym zauważyć, że mieszkańcy Wołosatego, mimo swoistego konserwatyzmu, posiadali dobre rozeznanie w podstawowych kwestiach prawnych dotyczących kwestii własności i dbali o solidną dokumentację swoich praw do połonin, dzięki czemu utrzymali je jako własność gromadzką (Metryka Józefińska).

Wnioski

- Analiza źródeł z przełomu XVIII i XIX wieku dokumentuje powierzchnię połonin o 22% mniejszą w stosunku do areału z 1852 roku.
- Przedstawiona analiza dokumentów źródłowych potwierdza, że oddziaływanie człowieka na górną granicę lasu nie miało charakteru stałego, a natężenie antropopresji było zmienne w czasie. Świadczą o tym nieznaczne zmiany powierzchni połonin w latach 1788–1820 (3 ha) i 1852–1879 (1 ha) oraz istotna zmiana (168 ha) pomiędzy rokiem 1820 a 1852.
- Odpowiedź na pytanie jaki był charakter i pierwotny zasięg połonin wymaga dalszych badań.

Literatura

- Augustyn M. 1993: Połoniny w Bieszczadach Zachodnich. Materiały Budownictwa Ludowego w Sanoku 31: 88–98.
- Augustyn M. 2009a. Rozgraniczenie wsi Wołosate z 1788 r. jako źródło informacji o stosunkach społecznych i przemianach środowiska przyrodniczego nad górną Wołosatką. Bieszczad 15: 68–104.
- Augustyn M. 2009b. Materiały do analizy antropogenicznych i ekonomicznych przemian we wsi Wołosate w latach 1788–1880. Polska Akademia Nauk, Ustrzyki Dolne, 185 ss.
- Augustyn M. 2010. Opis granic wsi Ustrzyki Górne z 1788 r. jako źródło informacji o stosunkach społecznych i przemianach środowiska przyrodniczego nad górną Wołosatką. Bieszczad 16: 50–79.
- Augustyn M., Kozak I. 1997. The trend of anthropogenic pressure in Polish and Ukrainian Carpathians. In: Perzanowski K., Augustyn M. (eds.), Selected ecological problems of Polish – Ukrainian Carpathians. Proceedings of the scientific session within the 2nd Annual Meeting of the International Centre of Ecology, Polish Academy of Sciences: 15–22.

- Budzyński Z., Przyboś K. 1998. Polska Południowo-Wschodnia w epoce nowożytnej. Rejestr poborowy ziemi sanockiej z 1655 r., t. II, cz. 2, Wydawn. WSP, Rzeszów, 163 ss.
- Fastnacht A. 1962. Osadnictwo Ziemi Sanockiej w latach 1340 – 1650. Pr. Wrocł. Tow. Nauk. Ser. A 84: ss. 1–290.
- Fastnacht A. 2002. Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu, cz. 3, Tow. Naukowe Societas, Kraków, 174 ss.
- Hołowkiewicz E. 1885. Lasy i pastwiska górskie. Sylwan: 207–247.
- Jasiewicz A. 1965. Rośliny naczyniowe Bieszczadów Zachodnich. *Monographiae Botanicae* 20, 340 ss.
- Kucharzyk S., Augustyn M. 2008. Dynamika górnej granicy lasu w Bieszczadach Zachodnich – zmiany w ciągu półtora wieku. *Studia Naturae* 54/2: 133–156.
- Malicki A., Dolecki L., Szwaczko A. 1967/68. Górna granica lasów w Bieszczadach Polskich. *Biul. Lubel. Tow. Nauk. Geografów Sek. D* 7/8: 27–31.
- Pawłowski J. 2001. Charakterystyka naziemnych zgrupowań bezkręgowców bieszczadzkich, ich relacje biogeograficzne i sposób ochrony. *Monografie Bieszczadzkie* 10: 37–78.
- Prochaska A. 1907. Samorząd województwa ruskiego w walce z opryszkami. *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydz. Hist.-Filozof. Ser. II* 24: 269–336.
- Ralska-Jasiewiczowa M., Madeyska E., Mierzeńska M. 2006. Vegetational changes in the montane grassland zone of the High Bieszczady mountains (southeast Poland) during the last millennium—pollen records from deposits in hanging peat-bogs. *Veget. Hist. Archaeobot.* 15: 391–401.
- Rehman A. 1895. Ziemie dawnej Polski. Cz. I. Karpaty. Lwów. ss. 473–509.
- Rozdolski R. 1962. Stosunki poddańcze w dawnej Galicji, PWN, Warszawa 1962, T. I., s. 18
- Schramm W. 1958. Lasy i zwierzyzna Gór Sanockich, Wyd. Pop. Nauk. Pozn. Tow. Przyj. Nauk 5, ss. 113.
- Winnicki T. 1999. Zbiorowiska roślinne połonin Bieszczadzkiego Parku Narodowego (Bieszczady Zachodnie, Karpaty Wschodnie). *Monografie Bieszczadzkie* 4, Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny BdPN Ustrzyki Dolne, 215 ss.
- Wolski J. 2007. Przekształcenia krajobrazu wiejskiego Bieszczadów Wysokich w ciągu ostatnich 150 lat. *Prace Geogr.* 214: 228. PAN IGiPZ. Warszawa.
- Zarzycki K. 1963. Lasy Bieszczadów Zachodnich. *Acta Agr. et Silv. Ser. Leśna* 3, 131 ss.
- Zemanek B., Winnicki T. 1999. Rośliny naczyniowe Bieszczadzkiego Parku Narodowego. *Monografie Bieszczadzkie* 3, Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny BdPN Ustrzyki Dolne, 249 ss.

Źródła niedrukowane:

- Metryka Franciszkańska, Central’nij derżawnij istoricnij archiw Ukraini u L’wowi, f. 20, op. 15, od. zb. nr 278.
- Metryka Józefińska, Central’nij derżawnij istoricnij archiw Ukraini u L’wowi, f. 19, o. XV, nr 27.

Summary

There are long-term discussions among scientists, regarding the importance of grazing management for the formation of the upper forest limit in the Western Bieszczady. This paper contains an analysis of changes in land use patterns, based on tax documentation from the turn of 18th and 19th century for the area of villages: Ustrzyki Dolne and Wołosate. For this study areas situated above 1000 m above sea level, which occupy 1852 ha, were selected. Changes in the area of particular land categories within this zone between 1788–1879 are presented in Table 1. A significant change (168 ha) in the area of subalpine meadows occurred between 1820–1852, and minor changes were recorded in years 1788–1820 (3 ha) and 1852–1879 (1 ha). Changes in the course of the upper forest limit between 1788–1852 are presented in details in Figures 1 and 2. Discussion refers to the reasons of such dynamics of land use changes, indicating the demographic and legislative aspects. The results of the studies confirm that human influence upon the upper forest limit at Bieszczady did not have a stable character, and the intensity of anthropogenic pressure was changing in time. The answer for the question about the character and original extend of subalpine meadows there, requires however further studies.